

Het kille *U* en het hartelijke *Jij*: geheimen van aanspreekvormen

alla peeters

Het kille *U* in het hartelijke *Jij*
Werd onbedoeld door haar veranderd.
En zoete dromen werden weer in mij
En in mijn ziele aangewakkerd.
Mijn ogen blijven haar doorboren.
Verward en bang kijk 'k naar haar smachtend.
'*U* bent zo lief,' laat ik haar horen.
'Ik hou van *jou*,' roep ik in mijn gedachten ...
(*jij* en *u*, Aleksandr Poesjkin, 1828)*

In vele talen wordt onderscheid gemaakt tussen de *u*- en de *jij*-vorm. De hoofdregel is dat *u* gebruikt wordt wanneer je spreekt tegen mensen die je niet (goed) kent of die aanzienlijk ouder zijn of een hogere positie bekleeden dan *jij*. In andere gevallen spreek je mensen met *jij* aan. Het is bekend dat kleine kinderen deze conventies niet kennen en daarom tutoyeren ze iedereen zonder enige gêne. Maar er zijn ook andere situaties waarin je *u* of *jij* gebruikt, deze verschillen per taal en cultuur. Zo is de aanspreekvorm

* De vertaling is van Alla Peeters.

voor God onderhevig aan talige conventies. God wordt aangesproken met *u* in het Nederlands, en met *jij* in, bijvoorbeeld, het Italiaans, het Frans of het Russisch. In het Nederlands toon je hiermee respect en nederigheid, maar in talen waarin *jij* gebruikt wordt, toon je de intimiteit van de relatie tussen God en de mens.

De herkomst van de beleefdheidsvorm *u* is verschillend. In het Russisch wordt een gewone *jullie*-vorm gebruikt, naar het Franse model. Onder invloed van het Frans ontstonden ook aparte beleefdheidsvormen in het Engels en het Nederlands: *you* en *u* zijn de oude objectsnaamval van het voornaamwoord *ye* en *gij* ('jullie'). Andere talen hebben gekozen voor een ander model. De Italiaanse *lei*-vorm is afkomstig van het vrouwelijke 'zij' en het Duitse *Sie* is afgeleid van de meervoudsvorm *sie* 'zij'. Het Portugese *você* is, daarentegen, ontstaan uit de combinatie *vossa mercê* 'jullie/uw genade', een aanspreekvorm die in de middeleeuwen werd gebruikt voor Portugese koningen.

In het Japans zijn er geen directe equivalenten van het Nederlandse *u* en *jij*. Hoe iemand jou en hoe jij iemand aanspreekt, wordt bepaald door een bonte verzameling criteria, waaronder leeftijd, geslacht, formaliteit en intimiteit. Over het algemeen zijn vrouwen veel formeler dan mannen. Er zijn niet minder dan dertien voornaamwoorden die aan de *u*-/*jij*-persoon refereren, bijvoorbeeld:

anata – wordt gebruikt als aanspreekvorm voor iemand over wie weinig informatie bekend is, vaker gebruikt door vrouwen voor hun echtgenoot of geliefde;

oma – drukt de hogere status van de spreker uit, informeel, wordt vaker door mannen gebruikt voor hun echtgenote, vriendinnen, soms kinderen en ondergeschikten;

kimi – wordt gebruikt door mannen voor iedereen die ze niet kennen; wordt gebruikt door vrouwen voor intimi of voor

een ondergeschikte die ze goed kennen.

Het is dus geen wonder dat Japanse kinderen dit complexe systeem heel laat verwerven, des te meer omdat ze in de huiselijke kring bijna nooit met een voornaamwoord worden aangesproken, maar altijd met hun eigen naam of met een term die hun familieverwantschap aangeeft (broer, zus, zoon, dochter, et cetera). De *jij*-vorm verschijnt in de kinderspraak pas wanneer het kind naar school gaat.

Ook binnen de Russische aanspreekcultuur zijn er veel mogelijkheden om zich tot iemand te richten. De hoofdingrediënten zijn: voornaam (denk ook aan roep- en koosnamen), vadersnaam ('zoon/dochter van'), familienaam, *u* en *jij*. Iedere combinatie heeft zijn eigen betekenis en context, en vormt een soort geheimtaal voor buitenlanders. Uit de combinatie van de hoofdingrediënten kun je afleiden hoe de verhoudingen tussen spreker en aangesprokene zijn. Een paar voorbeelden:

Aleksandr (voornaam) Sergeevitsj (zoon van Sergej)

Poesjkin (familienaam) – officieel, ook in documenten

U + Aleksandr Sergeevitsj – officieel, beleefd

U + Aleksandr – afstandelijk, voor onbekende mensen van dezelfde leeftijd of status

U + Sasja / Sjoera – afstandelijk maar met genegenheid, door oudere mensen tegen jongere mensen

Jij + Aleksandr Sergeevitsj – onder goede collega's

Jij + Sergeevitsj – onder goede vrienden

Jij + Poesjkin – onder goede vrienden, soms tussen man en vrouw

Jij + Aleksandr – afstandelijk, tegen jongere mensen

Jij + Sasja / Sjoera – neutraal, onder vrienden, collega's, thuis

Volgens de Pools-Australische taalkundige Anna Wierzbicka worden menselijke relaties weerspiegeld in het systeem van namen en het gebruik van *u* en *jij*, die een sleutelrol spelen in het begrijpen van een bepaalde cultuur. Zij illustreert deze stelling aan de hand van mannelijke roepnamen in het Russisch en het Engels. Terwijl deze in het Russisch op een klinker *-a* eindigen en op deze manier wat dichter bij vrouwelijke namen staan, eindigen Engelse mannelijke roepnamen op een medeklinker (*Ted, Nick, Tom*), waardoor ze vrij afstandelijk en hard overkomen. Een kind of een volwassene die *Sasja* of *Mitja* genoemd wordt (in plaats van *Aleksandr* of *Dmitrij*) is normaal in de Russische omgangstaal, ongeacht de leeftijd van de persoon en een situatie. En in combinatie met het voornaamwoord *u* kan het best formeel klinken. Een jong kind met *Ted* aanspreken is bijzonder, net zo bijzonder als dat iemand met *Teddy* wordt aangesproken tijdens een werkoverleg. Het systeem van aanspreekvormen in het Russisch is doordrenkt met intimiteit en expressiviteit, die karakteristiek zijn voor het hele Russische culturele universum, is de conclusie van Wierzbicka.

Vanzelfsprekend zorgt zo'n uitgebreid en complex systeem van aanspreekvormen voor problemen bij vreemdetaalleerders en vertalers. Want hoe moet je al die nuances in menselijke gevoelens en verhoudingen, affectie en genegenheid, afstand en intimiteit weergeven als je eigen taal niet beschikt over deze middelen en je het verschil dus niet goed aanvoelt? En hoe moet de lezer zijn of haar weg vinden tussen al die koosnaampjes Sasjen'ka, Sasjoelja, Sasjetsjka, Sasjok, Sjoerik, Sjoerotsjka en dan nog in combinatie met de *u*- en *jij*-vorm? Om de lezer te helpen wordt er daarom in de vertaling vaak voor gekozen om deze variatie in namen en aanspreekvormen maar weg te laten en zo, bijvoorbeeld, wordt Rodion Raskol'nikov, het hoofdpersonage uit de roman *Misdaad en*

straf van Dostojevski, steeds Rodion genoemd, ongeacht of hij door zijn moeder, zus, vrienden of buitenstanders aangesproken wordt. Rodion klinkt echter kil en afstandelijk, wat de spreker van het Russisch wel voelt, maar de spreker van het Nederlands niet. Raskol'nikov tutoyeert zijn beste vriend, maar noemt hem bij zijn achternaam, Razoemichin, wat de Russische lezer normaal en de Nederlandse lezer vreemd in de oren klinkt. Een dienstmeisje wordt in de roman soms met een *u*-vorm en haar koosnaam Nastas'joesjka of met *jij* en de volledige voornaam en vadersnaam aangesproken, waarmee frivoliteit en tegelijkertijd respect uitgedrukt wordt. In de vertaling wordt zij echter, voor het gemak van de lezer, overal Nastja en *jij* genoemd, waardoor deze nuances verloren gaan. En dan is het onmogelijk om te lezen wat er staat, terwijl het er echt niet staat, als we de woorden van de dichter Martinus Nijhoff mogen parafraseren.*

Wierzbicka, A. 1992. *Semantics, Culture, and Cognition. Universal Human Concepts in Culture-Specific Configurations*. New York – Oxford: Oxford University Press.

*Lees maar, er staat niet wat er staat. *De eerste regel uit het gelijknamige gedicht van Martinus Nijhoff*.